

Prof. PhDr. Petr Kořátko, CSc.

**Oponentský posudek na habilitační práci Mgr. Tomáše Marvana, PhD.
REALISMUS A KONSTRUKTIVISMUS**

Autor přistoupil ke svému tématu po velmi důkladné přípravě: filosofové jako W. V. O. Quine, H. Putnam, N. Goodman, R. Rorty nebo J. Searle, kteří hrají klíčovou roli v jeho habilitační práci, byli předmětem jeho kritických analýz už v řadě předchozích textů. K této interpretační a polemické zkušenosti přistupuje znalost rozsáhlé sekundární literatury, a především autorova schopnost přispět do diskuse vlastním vyhraněným a jasně formulovaným stanoviskem, podloženým relevantními argumenty. Díky tomu je práce inspirativní výzvou pro všechny účastníky aktuální fáze sporu mezi realisty a konstruktivisty. Následující polemické řádky jsou míněny jako odpověď na tuto výzvu, a tedy jako příspěvek do diskuse, spíše než jako pokus o korekci autorova stanoviska.

Autorova analýza specifického způsobu, jakým se realistické a konstruktivistické tendence kombinují v Quinově filosofii, a kritika problematických důsledků tohoto spojení (kap. II) je velmi systematická a subtilní. Zároveň se domnívám, že mohla být razantnější. Základní zdroj labilitu Quinovy pozice vidím v tom, že jeho výklad fyzických objektů jako positů je sám postaven na předpokladu entit z téže kategorie: lidských individuí vybavených receptory („citlivými povrchy“), neurofyzilogickým aparátem schopným přetvářet tyto stimuly do podoby vjemů atd. Vzdát se tohoto předpokladu by znamenalo zbavit samotný pojem positu jeho obsahu (jako prostředku strukturování proudu zkušenosti vyvolaného fyzickým podrážděním našich receptorů): ale ke statutu positů zároveň podstatně patří, že mohou být (pokud se to ukáže účelné) nahrazeny jinými. Autor na tento problém odkazuje jen letmo na s. 26: podle mě ale uvádí celou Quinovu konstrukci do neřešitelné situace a zasloužil by si explicitní analýzu.

V autorových úvahách o Quinově výkladu nedourčenosti teorie daty (na s. 17 n.) postrádám reflexi Quinova opakovaného konstatování, že i tam, kde nám evidence neumožňuje rozhodnout mezi dvěma fyzikálními teoriemi, zůstává stále prostor pro předpoklad, že realita sama (v těch svých parametrech, které jsou nám kognitivně nedostupné) činí jednu teorii pravdivou a druhou nepravdivou. Teze o nedourčenosti teorie daty je tedy čistě epistemologická – na rozdíl od teze o nedourčenosti významu behavioriální evidencí. Jak zdůrazňuje Quine, o významu věty v jazyce nějakého společenství rozhoduje výhradně dostupná evidence o jejím užívání (tj. pozorovatelné jazykové chování): předpokládat další sféru, v níž by se určovalo to, co je na úrovni evidence nedourčeno, nedává v tomto případě smysl. V rámci této konfrontace (dvou tezí o nedourčenosti) zaujímá Quine jednoznačně realistické stanovisko, a to nejen ve smyslu předpokladu světa nezávislého na naší zkušenosti, ale i ve smyslu neepistemického pojetí pravdy jako přesahující možnou evidenci (tj. ve smyslu Dummettova a Wrightova vymezení realismu). Tento postoj je dokumentován i v Marvanově textu (v citaci z *Hledání pravdy* na s. 20): domnívám se, že jeho detailní výklad mohl zajímavě přispět do autorovy analýzy vztahu realistických a konstruktivistických stránek Quinovy filosofické pozice.

Na s. 29 autor vyjadřuje názor, že filosofové, kteří staví na kontrapozici schéma/obsah, nepředpokládají obsah jako amorfní materiál; dodává, že toto pojetí obsahu jim nepřipisuje ani jejich nejvýznamnější kritik, jímž je Donald Davidson. Domnívám se, že Davidson tento výklad bere v úvahu a ironizuje ho v rámci své polemiky s dualitou schématu a obsahu (ve stati *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*). Ve světle tohoto autorova tvrzení mi navíc není jasné, jak interpretovat termín „neutrální“ ve spojení „neutrální obsah“ (na s. 35) nebo konstatování (na s. 43), že pojmoví relativisté považují pojmový aparát za nástroj uspořádání něčeho pojmově neartikulovaného – a tedy něčeho, v čem ještě nelze individuovat žádné objekty. Ve stejné souvislosti si navíc autor klade otázku, „zda Davidson vůbec chápal, že pro pojmový relativismus je představa dosud neartikulovaného obsahu naprosto klíčová (s. 43-44).

Formulace teze pojmového relativismu, kterou nacházím na s. 34, by podle mého názoru měla být převedena do této podoby:

(PR1) Vzhledem ke schématu Γ : $\exists x(Fx)$; vzhledem ke schématu Δ : $\sim\exists x(Fx)$.

Analogicky pro (PR2).

V revizi na s. 35 by v této verzi stačilo nahradit (PR1) tvrzením, že Γ obsahuje a Δ neobsahuje predikát (a odpovídající pojem) F.

Nedomnívám se, že Davidsonův postoj ke sporu realismu a konstruktivismu je zatížen nejasnostmi, které v nich nachází autor (s. 53). Fakt, že úspěšná triangulace a na ní založená koordinace jednání, včetně jazykového, vyžaduje (v Davidsonově pojetí) sdílení standardů podobnosti, není v rozporu s bezvýhradným realismem. Za prvé, uplatňování našich standardů podobnosti neznamená intervenci do struktury světa, ale jen zaměření na jisté typy reálných souvislostí a korelativně na jisté reálné distinkce (přičemž nutně opomíjíme bezpočet jiných). Za druhé, nic nám nebrání předpokládat, že naše standardy podobnosti mají reálný zdroj ve způsobu, jakým jsme začleněni do struktury reálného světa.

Ztotožňuji se s autorovým ostrým rozlišením distinkce realismus/konstruktivismus na jedné straně a sporu mezi tzv. realistickým pojetím pravdy (v Dummettově a Wrightově smyslu „evidence transcendent notion of truth“) a jeho antirealistickým protějškem (tj. epistemicky vázaným pojmem pravdy) na druhé straně. Autor má pravdu, když konstatuje, že v tomto druhém sporu Davidson odmítá zaujmout stanovisko (s. 50); ale Davidsonovo odmítnutí konstruktivismu pokládám (na rozdíl od autora) za důsledné a jednoznačné (v.v.).

Sdílím autorův pohled na kritéria adekvátnosti klasifikací přírodních druhů (s. 54). Na rozdíl od autora ale souhlasím s Johnem Searlem, že i kdybychom připustili rovnocennost různých klasifikací, bylo by to plně slučitelné s realismem: nic by nám nebránilo předpokládat, že se opírají o jiné soubory reálných distinkcí.

Autorovova polemika s Goodmanovým konstruktivismem přerůstá na s. 85 v kritiku ontologie možných světů (alespoň v lewisovském pojetí předpokládajícím pluralitu ontologicky rovnocenných světů). Chápu-li autorovu pozici v této věci správně, je v souladu s Kripkeho známou poznámkou (z *Naming and Necessity*), že chceme-li se vyhnout metafyzickým konfúzím potenciálně generovaným pojmem možných světů, můžeme místo o různých možných světech mluvit o různých stavech či historiích světa.

Za klíčový bod autorovy (a obecně jakékoli) polemiky s konstruktivismem pokládám evidentní *non sequitur* oblíbeného konstruktivistického argumentu (autor pro něj přejímá Stoveovo označení „nejhorší argument na světě“, viz. s. 87 a n.): z toho, že naše myšlenkové či komunikativní akty se vždy pohybují v nějakém pojmovém schématu (resp. v nějakém jazyku) neplyne, že v nich nemůžeme myslet či vypovídat o realitě nezávislé na jakýchkoli pojmech (resp. na jakýchkoli jazycích). Na tomto místě mohl autor konstatovat, že

„argument“ založený na nedostupnosti pozice „Božího oka“, jímž se zabývá v předchozí části práce (a znovu v závěrečné kapitole), je jen literárně efektní verzí „nejhoršího argumentu na světě“, nutně sdílí jeho fiasko a stal se předmětem stejně ostrého odmítnutí (např. Hilary Putnam jej v jisté fázi svého vývoje označil jako „horrible“). Do stejné kategorie spadá úvaha, kterou autor cituje z Rortyho (na s. 92): „...nemáme nic, co bychom mohli považovat za samostatné, nezávislé entity, kromě jednotlivých přesvědčení“. Z triviálního faktu, že o žádných entitách nemůžeme uvažovat bez toho, že by byly předmětem našich přesvědčení (záměrů, přání atd.), neplyne, že to jsou konstrukty či pouhé postulované koreláty našich přesvědčení: jde o stejný druh *non sequitur*, jakým trpí argument Božího oka, resp. „nejhorší argument na světě“ (v.v.). Totéž se týká Rortyho výzvy „brát vážně fakt, že s realitou se vždy střetáváme jen pod určitým popisem“ (autor ji cituje na s. 94), pokud z ní v konstruktivistickém duchu „vyvodíme“, že o realitě nezávislé na popisech nemá smysl uvažovat. Přehlednosti autorova výkladu by podle mého názoru prospělo, kdyby explicitně poukázal na tyto souvislosti.

Není mi jasné, proč by v příkladu komentovaném na s. 100 měla být extenze predikátu „žirafa“ v uvažovaném možném světě w „totožná jako ve světě aktuálním“. Rigidita výrazů pro přírodní druhy neznámá (na rozdíl od rigidity vlastních jmen), že mají tutéž extenzi ve všech světech: znamená pouze to, že do extenze daného výrazu náleží v každém možném světě ty entity (existující v daném světě), které sdílejí esenci s entitami spadajícími do extenze výrazu v aktuálním světě.

S autorovou obhajobou myšlenky „jednoho správného popisu světa“ se ztotožňuji jen zčásti. Například z teze, že „popisy svět nevytvářejí, a pokud jsou správné, nepřipouštějí alternativy“ (s. 116) přijímám bez výhrad pouze první část. Pokud jde o druhou, je na místě upřesnění, jaké nacházíme i v textech odpůrců přímočarého realismu (např. u Putnama v období interního realismu): neměli bychom vylučovat možnost alternativních správných způsobů popisu, ale přijmeme-li jistý způsob popisu, je to reálný svět, který rozhoduje o pravdivosti či nepravdivosti našich tvrzení. Realistovi k tomu stačí dodat, že alternativní způsoby popisu se liší tím, že jejich pojmový aparát reflektuje jiné soubory reálných distinkcí. V tomto smyslu připouští možnost alternativních rovnocenných popisů například John Searle. Souhlasím s autorem, že „variabilita popisů v Searlově smyslu je... zcela neškodným jevem“ (s. 119) – má-li to znamenat, že nemá žádné antirealistické implikace (to je ve shodě se Searlovým, stejně jako Davidsonovým stanoviskem). Samotná možnost této plurality je ale pro Searla neslučitelná s tezí „jednoho správného popisu světa“, kterou hájí autor. Myslím, že bychom měli ostře rozlišovat trojí:

- (1) možnost alternativních správných způsobů popisu Z_1 a Z_2 lišících se tím, které reálné distinkce reflektují a vůči kterým jsou indiferentní;
- (2) možnost spojení Z_1 a Z_2 v jednom koherentním způsobu popisu;
- (3) možnost vytvoření způsobu popisu Z_3 , který zachytí všechny distinkce reflektované v Z_1 a Z_2 .

Pokud jde o mě, nevidím důvod odmítat (1) a (3) ani důvod popírat, že vztah mezi konkrétními Z_1 a Z_2 může vylučovat (2).

Když autor zdůrazňuje nezávislost pravdivosti či nepravdivosti našich tvrzení o světě na naší individuální perspektivě (na s. 122), volí formulaci, která (podle mého názoru) neodpovídá jeho konkrétnímu příkladu. V konfrontaci s větou „Tamhle stojí šálek kávy“ nemůžeme říci, že „perspektiva nepatří k obsahu toho, co se tvrdí“, a to vzhledem k roli, kterou zde hraje demonstrativum. Promluva, v níž je užita uvedená věta, je vzhledem ke každému možnému světu w pravdivá právě tehdy, když místo v zorném poli mluvčího, které je v aktuálním světě nejpříhodnějším kandidátem na roli referentu demonstrativa „tamhle“

(případně: místo, k němuž v aktuálním světě směřuje doprovodné gesto mluvčího), je ve w obsazeno šálkem kávy. Tím, co nezávisí na perspektivě mluvčího, je splnění takto vymezené pravdivostní podmínky (a tedy pravdivostní hodnota tvrzení).

Žádná z těchto polemických poznámek nezpochybňuje závažnost a teoretický přínos předložené práce. Jsem přesvědčen, že ve všech ohledech splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací .

20. 12. 2013



Prof. PhDr. Petr Kořátko, CSc.
Filosofický ústav AV ČR